

SZEMLE

SZABADOS GYÖRGY

MAGYAR ÁLLAMALAPÍTÁSOK A IX–XI. SZÁZADBAN

Előtanulmány a korai magyar történelmének fordulópontjairól

(*Szegedi Középkorász Műhely sorozat. Szeged, 2011. 416 o.*)

2011-ben jelent meg a Szegedi Középkorász Műhely könyvsorozatában Szabados György 416 oldalas monográfiája, melyben elsődlegesen Bolyai János Kutató Ösztöndíjának munkálatait összegezte. A munka elkészítésének indíttatásáról a Bevezetésében kaphat tág képet az olvasó. Míg közben a Szegedi Középkorász Műhely hagyományait követő szerző megkísérli áttekinteni a kora középkori államiság és a modern államiság összefüggéseit vizsgáló irodalmat, éles polémia bontakozik ki a lapokon a szegedi kutatók álláspontjával szöges ellentétbe állítható pécsi „államtörténeti iskola” képviselőivel, akiknek újabb munkái kétség kívül „megtermékenyítően” hathattak e könyv elkészítésére.

Az első magyar nagyfejedelem személyéről szóló kezdő főfejezetben Szabados eddigi nagyívű historiográfiai kutatásainak összefoglalója végül egy másik szegedi kutató, Tóth Sándor László érvelésének bírálatába torkollik, akivel szemben a szerző konklúzióként a kérdéstről szóló sok évszázados történetírói polémiában Álmos személye mellé teszi le a voksát.

A második fő fejezet – a címadás értelmében – a munka egyik fő sarkalatos pontja, amely az első, IX. századi magyar államalapítás körülményeit, mibenlétét taglalja. A DAI-ban található részletes információk alapvető elutasításának szellemében a szerző – hadtörténeti szempontokra hivatkozva – elveti az államszervezés folyamatában a „túlzó” kazár befolyás lehetőségét is, s helyette Anonymus *Gestájának* „olvasatát” tartja előrébb valónak és hitelesebbnek, mintegy rehabilitálva ezzel a vérszerződés szerepét a kora-középkori kutatásban.

A harmadik fő fejezet a Kárpát-medence birtokbavételének körülményeit vizsgálja, bő teret adva az avarság továbbélését kimutató újabb régészeti eredményeknek. Ezen eredményekre építve a szerző széleskörű kritikát gyakorol a korábbi, a morva és bolgár jelenlét „túlzó” fontosságát hirdető nézetek felett is.

A negyedik fő fejezetben a X. századi Magyar Nagyfejedelemség államszervezetének kérdéseit boncolgatja, s a korábbi vitákat feltérképezve végül – az általa nagyrabecsült Hóman Bálint és saját mestere, Kristó Gyula nézeteivel ellentétben – arra az álláspontra jut, hogy a X. században már nem számolhatunk a korábban feltételezett „törzsi államok” jelenlétével a Nagyfejedelemségen „belül”, amit szerinte a X. századi rendkívül intenzív hadi aktivitásról szóló források nemhogy cáfolnának, hanem épp megerősítenek.

Az ötödik fő fejezetben ennek a megállapításnak a következményeit érvényesíti a Koppány vezér és István nagyfejedelem közötti küzdelem forrásait vizsgálva, kettejük harcát a dinasztia belüli főhatalomért folyó küzdelemként értelmezve.

A hatodik fő fejezetben Álmos nemzetségének szerepét vizsgálja a keresztény királyság keretei között, annak megalapításától a dinasztia férfi ági kihalásáig, rámutatva a dinasztia szerepének feltűnő stabilitására.

A hetedik fő fejezetben a szerző – visszatérve a historiográfia témaköréhez – a magyar történeti emlékezet alakulását vizsgálja az ősgestától a XVIII. századi történetírók koráig. E fejezet egyik legfontosabb megállapítása, hogy mennyire árnyaltan kellene látni a hitelesnek tekinthető szóbeli hagyományozódás időhatárait a hazai szakirodalomban meghonosodott „automatikus” 70–80 évhez képest.

Mint ez a rövid áttekintés is jól mutatja, Szabados olyan átfogó képet igyekezett felrajzolni munkájában, amelynek több témaköre akár külön-külön is hasonló méretű monografikus feldolgozást érdemelne. A szerző stílusa polemikus, sőt, sokszor kimondottan provokatív, így remélhető, hogy egyes részterületek kutatóival termékeny viták fognak a jövőben kialakulni. Igen szerencsés is lenne, ha az egyre inkább régészeti „territóriumma” váló magyar őstörténet kutatás visszakapcsolódna a hazai történettudomány középkor-kutatási főáramába, sőt, netán más tudományterületek művelőinek érdeklődése is feltámadna a tágabban értelmezett témakör iránt. Mivel Szabados maga is „előtanulmánynak” címezi művét, és az előszóban is annak gondolatfelvető jellegét hangsúlyozza, bízom benne, hogy a várhatóan kialakuló diskurzusból ő maga is sokat profitál majd.

Itt és most azonban, e folyóirat tematikájának megfelelően, csupán a szerző által gyakorta használt hadtörténeti érvanyag egyes elemeiről szólnék. Az már az előszóból is kiderül, hogy a téma vizsgálatok szerinte „szükséges a hadtörténeti szempontok erősebb érvényesítése” (6. o.), amelyvel messzemenően egyet is lehet érteni. Az azonban, hogy ez milyen formában, milyen eszközökkel történik, legalább annyira fontos, mint maga a felvetés. E tekintetben nagyon nagy óvatosság és körültekintés szükséges, mivel a hadtörténeti megfontolások általában csupán részei, egyfajta „építőkövei” a szerző bonyolult, néhol többlépcsős vagy indirekt érvrendszerének.

Normatívák és kategóriák

Szabados adottságként kezeli, hogy a nomád népek hadművészetében lettek volna olyan „ököl-szabályok” – mint az első sorokban harcolók alárendelt helyzete –, melyekre minden további nélkül, axiómaként támaszkodhat a kutatás. Így a sok szempontból homályos 933. évi bizánci–, „türk” ösz-zsecsapás jelentős „többlettartamot” nyer művében, mivel „a besenyők az elő vonalban küzdenek, ami a steppei harcok kultúra törvényszerűségei szerint alárendelt mivoltukra bizonyoság” (154. o.)

Saját tapasztalataim az ilyen esetekben arra intenek, hogy a régóta „egy nyomon” járó hazai kutatásban axiómaként kezelt megállapítások mögött nem árt előbb fellelni a kellően széles és megalapozott „forrásfedezetet” is, mivel rendre kiderült, hogy ezek mögött az „örökérvényűnek” tűnő megállapítások mögött gyakorta igen szűk forrásanyag vagy épp igen leegyszerűsítő forráskezelés áll. (Ez esetben én például még annak sem találtam nyomát a rendelkezésemre álló fordításokban, hogy a több napos ösz-zsecsapás alatt a besenyő vezérlet napján a besenyő fővezér által kirendelt előcsatározó hadinépet egyáltalán besenyők alkották volna.)

Hasonló „csapdahelyzeteket” tartogathat az is, ha az európai tudományosság hagyományait követve, egymást kizáró fogalompárok mellé próbáljuk rendezni egy-egy probléma megoldási lehetőségeit. A IX. századi Kárpát-medencei etnikai viszonyait tekintve Szabados meghatározó jelentőségűnek tartja a következőket: „a századelő hadi eseményeinek kapcsán kétféle jogállásban tűnnek elénk avarok: a Suda Lexikonban Krum bolgár kán hadifoglyaiként, viszont Scriptor Incertusnál és Pseudo-symeonnál bolgár zsoldban álló harcosokként. Márpedig a hadifogságba esett, illetve zsoldba fogadott katonák helyzete annyira ellentétes, ráadásul egyazon időszak szereplői, így ezek a körülmények kizárják azt, hogy az avarság ugyanazon csoportjairól lenne szó.” (117. o.)

Az adott korszakban a látszat ellenére ez a két fogalom mégsem rendelkezett feltétlenül egymást kizáró jelentéssel: jól ismert példák szólnak róla, hogy mind a bizánci császár, mind a cordobai kalifa haborús nélkül saját katonái közé sorozta a kezébe került „türk” hadifoglyokat, akiket ezek után – ha csak katonai telepesként le nem telepítették őket valahová – az udvarában az uralkodók mellett szolgáló gárdákban „alkalmazva” bizonyos nézőpontból éppúgy zsoldosnak kell tartanunk, mint ahogyan a muszlim világban ezen évszázadokban egyre jobban elterjedő rab-szolgakatonákat (gulámokat, mamelukokat) is. A kora középkori kelet-európai fejedelmi kíséretnek „internacionalizált” világa tehát lehetséges magyarázatot kínálhat erre az ellentmondásra – feltéve, ha elfogadjuk a „zsoldosság” ilyesféle értelmezését. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a fent említett két forrás adatai biztosan megfeleltethetők lennének egymásnak, de azt igen, hogy ezt pusztán logikai alapon kizárni nem lehet.

Hasonló probléma merül fel Sarkel kapcsán: miként lehet „értelmezni” egy erősítés funkcióját? Épp a kérdésfeltevésben megmutakozó nyitottság, a gondolkodást új utakra terelő megközelítési mód miatt értékelhető nagyra Polgár Szabolcs Sarkel váráról/váraitól szóló tanulmánya, mely-

nek eredményeit Szabados is elismeri ugyan, ám a „Sarkel-probléma” esetében mégis ragaszkodik a hagyományos kérdésfelvetéshez: „hanem az ekképp feltett kérdés sem változtat azon a tényen, hogy Sarkel erőd volt és nem egy békés objektum: felépítésének pusztá ténye háborús célt szolgál, a valamiért és valami ellen együtt értendő; marad a magyarok elleni védekezés lehetősége.” (117. o.)

A középkori erődítések funkciói azonban nyilvánvalóan sokfélék voltak, ha maga az erődítés értelemszerűen katonai jelentőséggel bírt is. Például bármilyen ellenséges támadás esetén nyilván katonai funkciói voltak a kora Árpád-kori ispánsági földváraknak is, az ország belsejében épült várak esetében talán mégsem a legadekváltabb kérdés az, hogy vajon „ki ellen épültek” ezek a békeidőben elsősorban igazgatási és gazdasági központoknak számító objektumok. Azaz a váraknak békeidőben is lehettek nagyon fontos feladatai – sok esetben épp az, hogy garantálják a fennálló „békét”.

Egy olyan, a kutatás számára mind a mai napig igen „képlékeny” bizonyuló, sok tekintetben ismeretlen birodalom esetében, mint a kazároké, még abban sem lehetünk száz százalékosan biztosak, hogy Sarkel „pusztán” határvárként lenne értelmezhető, hisz – amint arra a kutatás már rámutatott – bizonyos időszakokban más és más funkciója lehetett az erősségnek: épp úgy lehetett a térség népeit uráló, a kazár fennhatóságot demonstráló megerősített hatalmi központ, mint a Dont átszelő kereskedelem ellenőrzését szolgáló erődített vámszedő hely...

A forráskritikáról

Szabados több ponton is határozottan állást foglal a magyar őstörténet kutatásában hagyományosan elterjedt – már-már elharapódzott – forrás „javítás” és kutatói „hiperkritika” ellen, ami egy ennyire forrásszegény téma tekintetében gyakorta nem több, mint teljesen önkényes eljárás. (Jó példa erre a könyvben a kazár–magyar együttműködés időtartamának meghatározásával foglalkozó munkák története.) Az egyes források állításainak „megrostálásakor” azonban a szerző sem tartózkodik bizonyos „hiperkritikus” megjegyzésektől (pl. Levedi történetét illetően vagy Álmos és Árpád viszonyának esetében), illetve egyes állítások „gyöngítésétől”, amelyek ezután sajátos „helyiértéket” kapnak érvrendszerében.

Ez a tendencia rajzolódik ki a magyar államszervezet kialakulásában Kazáriának juttatott szerep átrajzolása esetében is.¹ Ebben az az érdekes, hogy a DAI-ban foglalt ismeretek kritikáját épp a DAI más részeinek felhasználásával, hadtörténeti érvekkel is támogatni kívánja a szerző, amikor a kazárok elleni bizánci fellépés lehetőségeit, potenciális szövetségeseit bemutatva, arra a következtetésre jut, hogy „a fenti részekből a Kazár Kaganátus egy könnyen megszorítható országgént tűnik elő, amiről bajos elközelni, hogy több oldali fenyegetettség közepette bábállam szervezésével foglalkoznék.” (102. o.)

Azon túl, hogy önmagában is komoly értelmezésre szorulna, hogy vajon pontosan mit is jelenthetne a IX. században a – szakirodalomban úgy látszik már meghonosodott – kazár „bábállam” kifejezés, és természetesen hosszasan lehetne tünődni egy ilyesféle „államalakulat” szervezésének esetleges kárán vagy hasznán (gondoljunk csak például a középkori moldvai vajdaság és a Magyar Királyság meglehetősen ambivalens viszonyára), mindenképpen érdemes figyelembe venni azt a fontos körülményt, hogy ha a Kazár Kaganátus nem jelentett volna a X. században komoly veszélyt a bizánci érdekekre, aligha szenteltek volna ekkora figyelmet az ellene való fellépésnek. (Ami pedig a bizánciak által megtámadni, illetve megtámadtatni kívánó fél erőforrásainak nagyságára utalhat: az Omeljan Pritsak által értelmezett cambridge-i irat szerint a kazárok alán segítségével sikeresen vissza tudták verni a bizánciak által szervezett burtász–türk–bolgár–besenyő koalíció támadását is.) Természetesen továbbgondolásra érdemes a szerzőnek az a felvetése is, hogy „fel-tűnő, hogy a kazárok semmit sem tettek a lázadó kabarok magyarokhoz fogadása ellen: egyetlen kútfő sincs arról, hogy a kaganátus megkísérelte volna megakadályozni vagy legalább megtorolni e legyőzöttségében is jelentős harcértékű néptömeg elpártolását.” (102. o.) Viszont ennek nyomán

¹ Ennek szintén megvan a maga igen „sajátos” historiográfiai előlétele is, lásd.: *Uhrman Iván*: Scheiber Sándor és az ún. kabar-zsidó elmélet. <http://or-zse.hu/hacofe/vol2/uhrman-scheiberdoc.pdf> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. november 4.)

az a kérdés is felmerülhet: vajon ismerve a kor forrásadottságait, mekkora lehet a valószínűsége annak, hogy egy ilyen célú – ámde sikertelen – kazár akciónak ténylegesen nyoma legyen a forrásainkban? E lehetőség vizsgálatánál talán azt a szempontot sem ártana ez esetben felvetni, hogy vajon a kaganátus érdekszféráján/akciórádiuszán belül vagy kívül történhetett-e a kabarok csatlakozása – mert értelemszerűen ez is nagyban befolyásolhatta a kazárok esetleges „válaszlépéseit”. (Mivel pedig magukról a kabarokról sem tudunk szinte semmi biztosat, igencsak nehézkesnek tűnik elemezni a történetüket, politikai szerepüket a hasonlóképpen szinte ismeretlen magyar–kazár viszonylatban.)

A forrás tartalmának hasonló „gyöngítése” érzékelhető Reginonak a besenyő támadásról szóló részlete esetében is, amikor a steppei népek egymásra támadásának valóban nagyon naív magyarázatát kritizálja szerző: „vagy ha a besenyők „számban” és „vitészségben” még ezt a túlszaporodott népet [azaz a magyarokat] is felülmúlták, amint ezt Regino állítja, akkor egy hatalmas birodalmat kellett alkotniuk, ám ilyesmiről nincsen tudomásunk.” (144. o.) Azon túl, hogy a besenyők dezintegrált politikai szervezete – amelyre a szerző is kitér a könyvében – eleve komoly akadályokat gördíthetett egy „hatalmas birodalom” létrehozása elé, talán érdemes e helyen is rámutatni a DAI tanulságaira: a X. század közepén a bizánciak számára a Pontusi-steppe térségében épp ezek a megosztott, így viszonylag könnyen „befolyásolható”, de katonailag mégiscsak igen számottevő erővel rendelkező besenyők jelentették a császár „korbácsát” a birodalom ellenségeivel szemben. Egy valóban gyöngé népedig aligha tölthetett volna be ilyen szerepet a bizánciak diplomáciai sakkhúzásaiban.

Vesztesek és nyertesek

A honfoglalásban játszott besenyő szerep felülvizsgálatakor a régi és újabb történetírókkal vitázva Szabados többször is kitér arra a problémára, hogy elképzelhető-e egyáltalán egy veszteségeket szenvedő, elvándorló nép esetében, hogy alig néhány év múlva az új lakóhelyén már komoly katonai erőt birtokló hatalomként lépjen színre: „már-már regényes teljesítmény bontakozik ki előttünk egy, a szállásváltásig függésben élő, majd a besenyők által a Kárpát-medencébe kényszerített népesség vitézi megtáltosodásáról” (108. o.); „a fuldai annalista logikáját követve csodás megújulás tárul az olvasó el, amennyiben a tönkrevert „avarok” rövid idő alatt oly nagy erőre kapnak, hogy képesek pusztító hadjáratot vezetni, és a keresztények között óriási vérfürdőt rendezni,” (144–145. o.)

Az eurázsiai népvándorlások sematikus „láncreakcióit” megkérdőjelező Vajda László nyomán a szerző azt is felveti, hogy „a csodálatosan újjászületett életerő és katonai potenciál eszerint nem a magyarok kiváltsága, nem egyedi jelenség.” (146. o.) Teljes mértékben egyetértve Vajda nyomán Szabadossal, miszerint a letelepült életmódot folytató antik és középkori kultúrákból származó, „dominóelvű” leírások igen sematikusak és aligha képezik le a valóságos folyamatát ezeknek a népmozgásoknak, pusztán „logikai” úton mégsem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy az egyik helyen vesztes fél új környezetbe kerülve mégis agresszív és domináns szerepet játszhatott volna. Álljon itt erre néhány történeti példa, ami talán érzékelteti egy-egy hasonló szituáció sokrétűségét:

A hun támadásoknak köszönhetően mindkét kelet-európai gót állam összeomlott, s ennek nyomán népeik tömegesen és politikailag teljesen dezintegrálódva menekültek a virágzó és erős Római Birodalom területére. Rövid időn belül ez a menekült gót népesség – még újjászerveződésének kezdeti szakaszában – már képes volt 376-ban Hadrianopolisznál olyan megsemmisítő vereséget mérni Róma profi hadseregére, amit ez a nagy és jól szervezett birodalom igazából soha többé nem volt képes kiheverni.

A neves, külföldön élt, közelmúltban elhunyt magyar orientalista, Sinor Dénes hívta fel figyelmet arra a következő eseménysorra, ami a Kárpát-medencei honfoglalással közel egy időben játszódott Belső-Ázsiában. A steppén és Kínában egyaránt nagyhatalomnak számító Kitaj Birodalom összeomlásnak idején egy lázadó kitaj herceg, Jelü-Tasi a bukott birodalom peremvidéki népeinek hadával átjutott a Góbi sivatagon és alig egy évtized alatt Belső-Ázsia török államai fölé kerekedve megalapította a Kara-Kitaj Birodalmat, ami egészen a mongol hódításig uralta a térséget.

Ugyancsak a mongol hódítás számolta fel a XIII. század első felében a Közép-Ázsia és Irán felett uralkodó Hvárezmi Birodalmat is, melynek utolsó uralkodója Dzsélál-ed Dín egy, az apja államának „romjai” közül kimenekített kisebb hvárezmi török hadsereg élén a győztes mongolok hatalmától – akkor még – tisztes távolságra, a Kaukázus déli előterében próbált újra gyökeret verni az 1220-as években. Ez a hadsereg a térség kisebb-nagyobb muszlim és keresztény urai számára valószínűleg rémálom volt a következő évtizedekben – még uruk, Dzsélál-ed Dín sah bukása után is! Bár újabb és újabb „honfoglalási” kísérleteik végül nem jártak sikerrel, mégis képesek voltak Grúziától Egyiptomig alaposan megtépníni a térségben honos hatalmak katonai erejét. (Fontos szerepük volt például a kereszties államok erejének végső megtörésében – a nevükhöz fűződik például Jeruzsálem 1244. évi második muszlim „visszafoglalása” is.)

Az időben legközelebbi – és talán a leghíresebb – eset egy timurida hercegé, Baburé, aki közép-ázsiai örökségéért vívott sikertelen küzdelmei után harcosainak meglehetősen tarka összetételű csapatával végül kiszorult Transoxaniából, és a régi Timurida Birodalom peremvidékén, Afganisztánban vetette meg a lábát. Onnan kiindulva azonban – a váratlanul adódó lehetőségeket ügyesen kihasználva – mégis Észak-India meghódítója és a mogul birodalom megalapítója lett belőle.

A felsorolt példák közül több is arról tanúskodik, hogy az egyes legitimnek elismert steppei dinasztiák tagjainak „integratív” ereje képes lehetett akár szélsőséges helyzetekben is komoly fegyveres erő létrehozására/újáteremtésére, amiben nem feltétlenül volt döntő szerepe a fegyveres erő valamiféle – szorosan értelmezett – etnikai homogenitásának. Így nem csupán azon lenne érdemes eltűnődni, mint a szerző tette, hogy vajon a Kárpát-medencébe érkezőknek volt-e egyáltalán módja, lehetősége a seregükhöz csatolni az ott talált késő-avar népesség harcosait (167. o. 539. j.), hiszen Anonymus leírása nyomán Álmos népe vándorlásának minden szakaszában – és helyszínén – elképzelhetőnek tűnik újabb és újabb fegyveres csoportok csatlakozása. (Még a legyőzött és elvileg ellenséges morvákra vonatkozóan is akad olyan forrás, mely szerint az újonnan érkezett támadókkal együtt vettek részt a nyugati hadivállalkozásokon.)

A historiográfia megközelítési mód korlátai

Álmos és Árpád népe állítólagos besenyő „megveretésének” még erősebb kontrasztot ad Szabados érvelésében az az állítás, miszerint a IX. század végén Álmos nagyfejedelemé lett volna a legszámottevőbb haderő a Kárpátok és az Urál között – melyhez képest még a kazár gágán sokak által „túlértékelt” katonai potenciálja is eltörpült: „Nagy Kálmán nem kevesebbet állít, minthogy a Magyar Nagyfejedelemségnek csak a központi seregteste tesz ki 20 000 lovast, a teljes magyar haderő ennél jóval nagyobb kellett, hogy legyen... a központi magyar hadsereglétszám kétszerese volt a központi kazár hadsereglétszámnak.” (110. o.)

Bár Árpád-népének „két tümenyi” haderejével kapcsolatban a szintén idézett Révész Lászlónak és Torma Bélának is voltak bizonyos észrevételei és fenntartásai, az is kitűnik a szövegből, hogy e téren Szabados maga is „merész” lépésnek véli saját felvetését: „a (virtuális) szakirodalmi kánonhoz szokott olvasó bizonyára meglepődik azon, hogy mit keres Doberdói Breit József és Nagy Kálmán a „céhbeli” középkorkutatók között. Pedig érdemes odafigyelni a háborút viselt katonatisztekre, mert a csataterén szerzett tapasztalatuk olyan gyakorlatiassággal vértézi fel szemléletüket, amelyet az íróasztal mögött nem lehet megszerezni. Gondolataik nyilván nem helyettesíthetik a filológiai forráskritikát, de annak túlőzán „bölcseési” vadhajátásait lenyelve a megismerést közelebb vihetik az egykorvolt valósághoz.” (227. o.)

Az itt megfogalmazott állítással elvi szinten ismét csak egyetérteni lehet, a hadszínter megjárta, vagy legalább a sok szempontból nagyon gyakorlatias katonai képzésen átesett szerzők nagy nyereséggel kamatoztathatják tudásukat, tapasztalataikat a történetírásban is, mint ezt a Szabados által is idézett kortársunk, Négyesi Lajos vagy Perjés Géza, Gyalóky Jenő és még sok más egykori kiváló tudós katonánk munkássága is bizonyítja.

Az elvvel egyetértve is fel kell tenni azonban a kérdést, hogy egy adott témakörben miért épp az idézett szerzőt tekintjük kompetensnek – függetlenül attól, hogy katonai vagy középkorkutató az illető személy. Tehát mi is az, ami Nagy Kálmán hivatkozott állítását relevánssá teszi Szabados szemében

ebben a kontextusban? Ez sajnos konkrétan nem derül ki a könyv szövegéből, a szerző ez esetben ugyanis eltekint a fenti állítás háttérének felvázolásától – ami nem egyedi eset a könyvben.

A magyar őstörténet vitatott kérdéseiről szóló irodalom már önmagában is megtöltene egy kisebb könyvtárat, s ebben a „virtuális könyvtárban” igen nagy magabiztossággal mozog Szabados. Érezhető a szövegből, hogy gyakran azt is feltételezi, hogy olvasói is legalább olyan mélységben ismerik az egyes szerzők állításainak háttérét, érvrendszerét, mint ő maga, így gyakran elmarad az épp csak felvillantott – elfogadott vagy elutasított – állítások, vélemények háttérének bemutatása. Az adott terjedelmi korlátok között ez részben érthető is, a kardinális pontokon azonban már komoly hiányérzet támadhat az olvasóban. Hiszen ez esetben Nagy Kálmán „szerepeltetése” sem teljesen koherens: „a számadat... úgy is értelmezhető, hogy a katonai főparancsnok, a gyula-fejedelem közvetlen rendelkezésű, állandóan fegyverben álló, azonnal mozgósítható és alkalmazható katonai erőit határozza meg.” (108. o.) Vagyis a szövegben egy értelmezési lehetőségből két oldalon belül már olyan „tény” lett, melyre újabb, nagyjelentőségű következtetéseket lehet építeni.

De mi lehet az alapja Nagy Kálmán szerint ennek az értelmezési lehetőségnek? Szerencsére nem kell sötétben tapogatónunk, mert a hivatkozott szerző több helyen, több alkalommal is kifejtette erről a nézeteit: „A 20 000 fő harcos létszám azonban nem lett volna elég se területük, az Etelköz biztosítására, se a honfoglalás nagy kiterjedésű harcaira. Ez csak a fejedelmi haderő magját alkothatta, a volt törzsi hadakból álló erők egészíthették ki a teljes hadilétszámot. A haderő kiszámításánál a félmilliót nyolc részre osztva, egy törzs formálisan 62 500 fő, 12 500 család. Ha két-három család egy-két harcost állított ki, az 4–5 000 fő, 4–5 lovasezred, az egész fejedelmi haderő pedig 32–40 000 fő, 32–40 lovasezred, ami reális, annyi lehetett a honfoglalók fő harci ereje.”²

Vagyis Nagy valamiféle általa elgondolt „normatíva” alapján ez esetben egyszerűen „kevésnek” találta a forrásban szereplő 20 000 főt, és a honfoglalók népességére vonatkozó egyik becslés alapján egyszerűen „felszorozta” azt egy másik becslésen alapuló, kikövetkeztetett számmal. Hogy vagy nincsenek, vagy csak hasonlóan bizonytalan adatok vannak azoknak az ellenfeleknek a katonai potenciáljáról, amelyekkel ennek a haderőnek fel kellett vennie a harcot, ebben a gondolatmenetben nem kap helyet – mert inkább a rendelkezésre álló tér szabja meg az „erőviszonyokat”. Sajátos elképzelés ez, ami a rendelkezésünkre álló, igaz főként későbbi steppei létszámadatok tükrében is nehezen tűnik tarthatónak. E helyütt azonban nem Nagy Kálmán munkájának beható vizsgálata a cél, elégségesnek tűnik tehát annyit leszögezni: a rendelkezésre álló források szerint az említett 20 000 fővel a korábbi és későbbi időszakokban is sikerült egyes népeknek a kelet-európai steppeket és/vagy a Kárpát-medencét is meghódítani és meg is tartani. (A „gyöngébb” kazárok esetében emlegetett 10 12000 főnyi állandóan fegyverben tartott had pedig példátlanul nagy és drága haderőnek tűnik a párhuzamok tükrében.) Természetesen mindig fennáll a lehetőség, hogy sem ezek, sem más források nem a valós létszámadatokat tartalmazzák, csakhogy megbízható kontrollforrások nélkül egyelőre igencsak nehéz lenne ezek korrigálása. Az azonban bizonyos, hogy egy ennyire bizonytalan adatra igen kockázatos további nagyszabású elméleteket építeni.

Az érzelmi bevonódásról

Egy hadtörténeti „határjelenség” is feltűnhet az olvasónak Szabados szövegében. A szerző időnként egyfajta „védőügyvédként” lép fel a régi idők magyar harcosai nevében, mintha a rehabilitációjukra törekedne valamiféle „virtuális bíróság” előtt: „lehet-e hadműveletek során elkövetett kegyetlenségek miatt a magyar katonák mindegyikét egyetemlegesen elmarasztalni? Használ-e a reális múltértékelés ügyének, ha saját történelmünk felett mintegy új hullazsinatot tartva a néhai harcosokat Európa végeiről a vándlottak padjára ültetjük?” (228. o.)

A kifogásolt jelenség azért is figyelemre méltó, mert ha felmerül, rendre sommás általánosítás-ként, összefoglaló munkákban (időnként akár a szomszédos országok tankönyveiben) bukkan fel. Eddig ugyanis nem készült egyetlen alapos, minden részletre, és forrásra kiterjedő feldolgozás a IX–X. századi „honfoglaló” és „kalandozó” hadjáratok harci cselekményeiről. Akár a téma érez-

² <http://mek.oszk.hu/05900/05939/05939.pdf> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. november 4.)

hető hazai érzelmi töltését, akár kétségbevonhatatlan európai jelentőségét tekintjük, ennek az eseményornak a korszerű és alapos feldolgozása a hazai középkorkutatás egyik alapvető fontosságú feladata kellene, hogy legyen. (Ezt a hiányt Kristó Gyula legutóbbi, igencsak nagyvonalú történeti vázlata a témáról nem pótolhatja.)

Ám, ha végre el is készülne egy ilyen munka, annak eredményei korántsem biztos, hogy az „egészséges nemzeti büszkeséget” táplálnák (vö. 228. o.), vagy akár utólag olyasfajta „igazságot” szolgáltatnának az ezer évvel ezelőtti vállalkozások résztvevőinek, mint amit a szerző – úgy tűnik – indokoltan tartana (vö. 142. o.). Aligha lehetnek e tekintetben illúzióink: a másoktól elvárt „mél-tányosság”, árnyalt megközelítési módja valójában a hazai történettudományban sem érvényesül, ha a saját népünk történetéről, egykori szenvedéseiről és az azokat okozó különféle „idegenekről” esik szó.

A „kalandozások” modern feldolgozásának hiánya rámutat arra is, hogy – ha a latinul író elő-döket nem is számítjuk – több mint másfél évszázadnyi, majdhogynem lankadatlan érdeklődés és „buzgalom” dacára a modern magyar nyelvű tudományosság megszületése óta már legalább a negyedik tudósgeneráció küzd ugyanazokkal a problémákkal, és halad „érvek” és „ellenérvek” mentén újra és újra körbe-körbe. Eközben rengeteg el nem végzett feladat halmozódott fel a hazai tudományosság előtt, amihez az eddigieknél sokkal módszeresebben kéne hozzálátni.

Ezeknek a munkáknak az egyik első lehetséges lépése épp az, amit Hóman Bálint még 1923-ban így fogalmazott meg: „rideg és tárgyilagos kritikára, a források és tények új, az addigi spekulációtól független tapasztalati úton nyert értékelésére” volna szükség. A várható eredmények így aligha fogják kielégíteni majd mindenki óhajait, viszont „egy biztos adat – mint első honfoglalástörténeti tanulmányában írta Pauler Gyula – többet ér, mint száz bármily élelemjű kombináció. A történelem lehet hézagos – és minden nemzet őstörténete az –, de valótlanságokat ne vegyen magába.”

Ehhez azonban félre kellene tenni minden, a tisztánlátást gátló, rég meggyökeresedett képzetet, „axiómát”, s visszatérni a forrásokhoz, hogy azokra támaszkodva – és ne azok ellenében – kezdődjenek el az új, a korábbiaknál tárgyilagosabb vizsgálódások e sok szempontból nehezen megköze-líthető, bonyolult és érzékeny területen. Remélhetőleg azonban Szabados György nemrégiben meg-jelent új könyve is segítséget nyújt majd e – várhatóan igen hosszú – folyamat megindításához.

B. Szabó János

FRANZ MACHILEK (SZERK.)

DI E HUSSITISCHE REVOLUTION

Religiöse, politische und regionale Aspekte

(Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands.

Bd. 44. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2012. 292 o.)

A Szerkesztők a bevezetőben jelen kötetet az utóbbi évtized huszitológiai konferenciáinak a sorában helyezik el, amelyek közül talán az 1999-es római, a Vatikánban tartott konferencia kap-ta a legszélesebb politikai-egyházpolitikai nyilvánosságot. A hadtörténészeket Jan Zsizskának és a huszita hadviselésnek szentelt, Táborban, 2004-ben tartott konferencia érdekelhette leginkább (Hussistky Tábor. Supplementum 3. Szerk. Miloš Drda – Zdeněk Vyběral. Tábor, 2007.). A konfe-renciák és kötetek sora (köztük a Husz kritikai kiadás újabb kötetei, a magyar Anonymus kiadást gondozó Gabriel Silagi közreműködésével) Jan Husz halálának 2015-ös évfordulója tudományos előkészítéséhez járulnak hozzá.

Jelen kötet a 2008-as spindlhofti közös német–cseh ülészak előadásait tartalmazza, kiegészítve Franz Machilek és Gisela Vollmann-Profe egy-egy előadásával.